

впливової соціальної та організованої сили з інститутами Церкви, передусім православної. Українське козацтво та Православна Церква – це дві головні сили політичного та культурно-національного життя в період становлення Української держави. Їхня діяльність відповідала потребам формування національної ідентичності та національного становлення. Належність до Православної Церкви в умовах військового протистояння і збройної боротьби стала основною ознакою українськості. Водночас українське козацтво з успіхом використовувало релігійні та національні гасла як засіб мобілізації українського етносу для боротьби за власну державу. Загалом українське козацтво та Православна Церква в умовах відсутності незалежної Української держави й іноземного гноблення функціонували як інститути, головною функцією яких було єднання нації й інтеграція українського суспільства.

1. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1883. – Т. 1.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Репринтне вид. 1913 р. – Київ, 1990.
3. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – Київ: Мистецтво, 1997.
4. Історія українського козацтва. Нариси: У 2 т. – Київ: Вид. дім “КМ академія”, 2006. – Т. 1.
5. Колодний А. М., Филипович Л. О. Релігійна духовність українців. – Львів: Логос, 2006.
6. Плохій С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – Київ: Критика, 2005.
7. Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: В 2 ч. – Київ: Наукова думка, 1995. – Ч. 1.

SUMMARY

Levchenko Andrii

The peculiarities of the Ukrainian cossacks and church institutions co-operation in the context of Ukrainian nation foundation in the XVI–XVII

The article is devoted to the research of different aspects of the Ukrainian cossacks and church institutions co-operation in the social transformations in XVI–XVII. The cossacks and church are considered as the leading forces of national life, that contributed to the Ukrainian state formation.

Key words: Ukrainian cossacks, church, orthodoxy, Uniya, National liberation war, Ukrainian state.

Анатолій Лисий,

**кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського**

ОДИССЕЯ КСЬОНДЗА ЛЕВІНСЬКОГО

Присвячено становищу Католицької Церкви в царській Росії та Радянському Союзу. Досліджується тернистий життєвий шлях ксьондза Яна Левінського за різних режимів: царського, радянського, польського.

Ключові слова: католицизм, храм, віра, репресії, духовне життя.

Ян Іполитович Левінський народився далекого 1871 р. у Кам'янці-Подільському в сім'ї ювеліра. До 1887 р. навчався у класичній гімназії. Згодом вступив до Житомирської католицької духовної семінарії, яку закінчив 1893 р. [1, арк. 35]. У сан священнослужителя введений єпископом Любовицьким. Після завершення духовної освіти, був скерований у Луцьк вікарієм кафедри та законовчителем у 2-класне міське училище. 1 березня 1896 р. призначений законовчителем і в Луцькій прогімназії [1, арк. 43]. У 1897 р. отримав срібну медаль на олександрівській стрічці в пам'ять про Олександра III. У жовтні 1902 р. переведений до Вінниці законовчителем у реальне училище (працював до 1913 р.) та жіночу гімназію [2, арк. 31]. Пізніше викладав також у 2-класному міському училищі та чоловічій гімназії. Освічений, розумний, дотепний, здобув великий авторитет серед місцевої католицької спільноти.

У Вінниці очолював Римо-католицьке благодійне товариство, що деякий час існувало офіційно в костельному будинку, де збирало значну бібліотеку з творів польських письменників і поетів. Після заборони владою діяло нелегально. Левінський мав великий вплив у місцевому Польському клубі. Очолював нелегальний гурток з учнів старших класів реального та комерційного училищ ім. Ш. Конарського, на зібраннях якого вивчалася історія польського народу (припинив своє існування з ініціативи ксьондза після початку I Світової війни) [3, с. 262–263].

Крім того, підозрювався в керівництві міською мережею таємних польських шкіл і гуртків терціаріїв. У 1905 р., через участь у похованні робітника, яке перетворилося на демонстрацію проти царату, у жандармерії на Левінського було заведено справу. Всупереч протидії світської влади, у грудні 1913 р. очолив Вінницьку парафію Матері Божої Ангельської та Вінницький деканат. У 1915 р. постав перед судом за примноження парафіян за рахунок православних віруючих, навернених ним у католицизм. У роки революції дехто з польських поміщиків, зокрема граф З. Грохольський, переховував у настоятеля свої архіви та мистецькі колекції [4, с. 228].

16 травня 1920 р., коли Юзеф Пілсудський під час перебування у Вінниці завітав до костьолу Матері Божої Ангельської, там на його честь плебаном був проведений молебень. 18 травня Левінський, отримавши в подільського єпископа П. Маньковського дозвіл на місячну відпустку [5, с. 304], виїхав до Польщі, щоб відвідати свою рідну. Однак, у зв'язку із захопленням Вінниці більшовиками, перебував у Познані до середини жовтня, а потім через Краків, де зустрівся з єпископом Маньковським, повернувся на Поділля. Короткий час жив у Летичеві та Старій Синяві, а 8 грудня 1920 р. повернувся до Вінниці. У наступні роки адміністрував Вінницькою та Стрижавською парафіями [6, с. 150].

Після потрясінь I Світової та громадянської воєн на Поділлі діяло 80 костьолів, але богослуження правили лише 40 ксьондзів [7, арк. 143]. Це, напевно, було спричинено польсько-радянською війною 1920 р. Побоюючись за своє життя, багато заможних поляків, а також священнослужителів римо-католицького обряду виїхали до Польщі.

Проте і така кількість ксьондзів непокоїла органи радянської влади. Губернський відділ народної освіти бідкався, що католицькому впливу протидіє всього вісім радянських працівників і незначне число партійців-поляків на місцях. На підставі

цього стверджувалося про переваги в ідеологічній роботі католицького духовенства [7, арк. 144].

До складу Вінницької римо-католицької парафії входили м. Вінниця з передмістями та села: а) Юзвинецької волості – Біскупка, Бохоники, Вишня, Зарванці. Людвиківка, Медвеже Вушко, Сабарів, Шереметка, Якушинці, Майдан Юзвинецький, Черленкове і Тютки; б) Гавришівської волості – Гавришівка, Гуменне, Лука-Мелешківська, Писарівка, Сокиринці, Телепенки, Тяжилів, Щітки, Кайдачиха і Хижинці; в) Стрижавської волості – П'ятничани; г) Гніванської волості – Яришівка і Селище; д) Тиврівської волості – Студениця і Цвіжин [8, арк. 25].

До західного обряду у Вінниці належало – 1127 вірних; у Тяжолові – 168; у Шереметці – 207; у Біскупці – 325; у Медвежому Вушку – 149; у Старому Місті – 157 [9, арк. 215]. Списки віруючих склалися щорічно і подавалися у відповідні органи.

Законодавчі акти радянської влади практично виключали духовенство та церковні організації з громадсько-політичного життя. Правове становище духовних осіб засвідчує циркуляр наркома юстиції України С. Буздальна від 30.09.1921 р.: «монахи, попи, дякони, ксьондзи, пастори, рабини, мулли та інші представники духовенства є суспільними паразитами» [10, арк. 107]. На початку 20-х років «суспільних паразитів» у костьолі було п'ять: ксьондз, органіст, різничий, паламар та сторож [11, арк. 43].

1922 р. став роком, коли церкву за вказівкою В. Леніна намагалися ліквідувати як політичного опонента, позбавити її матеріальної бази та ізолювати духовенство [12, с. 190]. Було знайдено і привід – голод, який, до речі, став наслідком антинародної політики більшовиків.

В Україні вилучення церковних цінностей відбувалося за вказівкою голови російського уряду. Поряд з широкою пропагандою декрету про вилучення цінностей як необхідного заходу для рятування голодуючих чекісти вели відповідну «роботу» зі служителями культу. Щоб змусити духовенство звертатися до вірян із закликком жертвувати церковне майно, вони чинили жорстокий моральний, а в разі потреби й фізичний тиск [13, с. 35].

Сьогодні ми вже знаємо, що церковне золото і срібло пішло не стільки на допомогу голодуючим, скільки на потреби «світової революції», яку проповідували більшовики.

Найпоширенішою формою саботажу декрету була відмова подавати комісіям з вилучення описи церковного майна. Служителі культу активно протестували проти насильницьких заходів щодо релігійних установ та надання вилучених цінностей у розпорядження центральних урядових органів, звідки їхня подальша доля не простежувалася.

Сам хід вилучення нагадував воєнну кампанію, інформація про яку трималася в таємниці від населення. Це підтверджує таємна інструкція, розроблена в ДПУ:

«Уполномоченным по изъятию церковных ценностей

1. Виновных в сокрытии церковных ценностей немедленно арестовывать и передавать в губревтрибунал.

2. Изъятия проводит по возможности внезапно. Эксцессов избегать, но лиц, ведущих агитацию, арестовывать и направлять в губчека.

3. О поведении духовенства и заинтересованных групп населения следует каждые 48 часов посылать сводки в секретном порядке» [14, арк. 27].

Для о. Іоана спроба зберегти цінності, що накопичувалися століттями, скінчилася судом Подільського губревтрибуналу Вже 3 травня 1922 р. губернська газета «Известия» публікує статтю під назвою «Суд над винницькими князьями церкви» [15]. Цій темі вона присвячує ще декілька номерів. На основі цього джерела відновимо події майже 90-літньої давності.

Перед судом постали священники Преображенського собору, Вознесенської церкви та настоятель костюлу ксьондз Левінський. Усім інкримінували переховування церковних цінностей. Слід зауважити, що на відміну від жертв позасудових розправ 30-х років підсудні мали адвокатів.

Газета таким чином подає допит Левінського :

«Ксєндз Левинский – высокий, плотный человек, держится с большим достоинством. На вопросы суда отвечает точно, толково и громко.

Гражданин Левинский подчеркивает, что он честный гражданин Советской республики. А между прочим, когда пришли поляки, он оставляет свою паству и едет в Польшу, где остается шесть месяцев. Его заместитель бежит с поляками.

На вопрос обвинителя, одобряет ли подсудимый поступок своего коллеги, Левинский цитирует священное писание:

– Бегите из города в город, когда вам угрожает опасность.

– Чего же мог бояться Ваш заместитель?

– Чрезвычайки. Могли бы расстрелять по первому же доносу».

З подальшого ходу суду з'ясовується, що у Левінського вистачило мужності повернутися до Вінниці наприкінці 1920 р. й виконувати обов'язки духовного наставника.

Комісію у складі Смирнова та Радецького, яка прибула до костюлу вилучати цінності, зустріли дуже неприхильно. На адресу експропріаторів лунали обурені вигуки, Радецького обізвали «запродавшимся поляком». Як свідка допитували органіста Шаркевича. До нього чіплялися, чому він дає свідчення сидячи, на що свідок змушений був відповісти, що у нього хворі ноги. Його звинуватили і в тому, що не ходить до робітничого клубу, не читає радянських книг та газет, приховує опис майна.

Захист вказував на відсутність безперечних доказів факту злочину. В останньому слові підсудний не визнав себе винним і просив виправдати його.

Проте суд, керуючись революційною правосвідомістю, засудив Левінського до чотиримісячних примусових робіт. Але йому було дозволено замість ув'язнення сплатити штраф у 300 млн крб на користь голодуючих, внісши його протягом 72 годин.

Слід зазначити, що цінності з костюлу були такі вилучені. Реквізовано 1656 золотників срібла та 48 доль золота (золотник дорівнює 4,266 г, а доля – 44,43 мг) [16, арк. 12]. У сучасних мірах маси це: срібла – 7 кг 64 г, золота – 21 г 32 мг.

Нещодавно знайшовся свідок цього пограбування. З Польщі надійшов лист від Розалії Зелінської, в якому вона пише:

«Вельмишановні Отці Капуцини з Вінниці!

Я хочу сказати декілька слів про храм, у якому Вам довелося працювати. Я – дитя Поділля, нині – монахиня Ордену Сестер Сім'ї Марії. Це місце для мене – особливе, бо у цьому храмі я прожила 5 років. Там, між амвоном і сходами, була малесенька кімнатка, де після війни, у 1920 році, мені з братом дав притулок, упокій, Господи, його душу, отець Ян Левінський. Мої дитячі очі бачили, як у 1922 році більшовики обдирали позолочену бляху з зображення Богоматері, що знаходи-

лося над головним вітарем, і відбирали все, що нагадувало золото: чаші, монстрації тощо.

У 1925 році, маючи 7 років, я виїхала до Польщі. Пережиті жахи переслідувань назавжди осіли в пам'яті. На все життя Вінницький костюл залишився у моєму серці. Найдорожче місце в ньому – Дарохранительница з вічною лампадкою. Єдиним прагненням мого серця було те, щоб не згасла ця лампадка, щоб там жив Ісус Христос. Про це я молилася усе своє життя.

Нині мені 82 роки. У мене обмежений зір. Брат помер 1978 року. Я вдячна Богу за те, що мої прагнення здійснились і що тепер разом із старцем Симеоном я можу йому сказати: «Нині, Владико, можеш відпустити слугиню Твою у мирі».

Сестра Розалія Зелінська» [17, с. 87, 88].

Аналізуючи підсумки судового процесу, потрібно відверто визнати, що о. Іоан відбувся легким переляком. Його колегам з Кам'янця-Подільського доля не принесла такого подарунку. Їх було засуджено до смерті. А місцеві компартійні вожді послали голові ВУЦВК Г. І. Петровському телеграму такого змісту: «Выездная сессия Губревтрибунала Подолии приговорила к высшей мере наказания ксендзов Двожецкого, Недзельского, Шишко и Гипса по обвинению их в сокрытии церковных ценностей. Считаая данное дело важным в политическом отношении, учитываая условия, создававшие на нашей погранполосе, и необходимость, вследствие сего выявления, в отношении приговоренных наибольшей карательной мощи – просим в ходатайстве о помиловании по сему делу отказать» [18, арк. 24]. У 1937–1938 рр. авторів цієї телеграми «товарищи по партии» також поставили до стінки.

Настоятель Вінницького костюлу перебував під постійним наглядом з боку ДПУ. Донесення таємних агентів містили інформацію про надзвичайну популярність Левінського серед місцевого населення, натомість компрометуючих його фактів зібрати не вдавалося. Негласний нагляд за о. Іоаном як «за самим небезпечним з переліку ксьондзів Вінницької округи», якого «необхідно вилучити» [19, с. 339], набув форму широкомасштабної операції, керівництво й координація якою здійснювалися центральним апаратом ДПУ УРСР, що постійно давав вказівки вінницьким послідовникам Дзержинського.

Пробоща неодноразово затримували, передусім у 1924, 1926 і 1929 рр., і допитували, адресовані йому листи підлягали обов'язковій перлюстрації. У 1927 р. Левінський відмовився поставити свій підпис під складеним чекістами «Листом ініціативної групи римо-католицького духовенства Поділля», в якому ксьондзи калялися в антирадянській і шпигунській діяльності, оскільки, за його словами, «вважав зайвим приписувати для себе звинувачення в тому, чого я не робив» [19, с. 340].

18 січня 1930 р. о. Іоана було заарештовано за звинуваченням у належності до польської контрреволюційної та шпигунської організації на Правобережній Україні. Йому інкримінувалося «повалення радянської влади в Україні та приєднання української території або її частини до Польщі» [20, с. 67].

На збірному процесі 31 обвинуваченого (11 ксьондзів і 20 вірян) 21–27 червня 1930 р. (т. зв. «Справа ксьондзів») було засуджено до розстрілу із заміною на 10 років таборів і 5 років позбавлення громадянських прав [20, с. 243]. Унаслідок звернення деяких організацій і приватних осіб з Луцька до польського МЗС і польського посольства в Москві щодо Левінського він був включений до переліку осіб, які підлягали поверненню

до Польщі в рамках польсько-радянської угоди про обмін політичними в'язнями. (На жаль, обміняли не всіх. Сотні ксьондзів і вірян-католиків було розстріляно на Соловках в честь 20-ї річниці жовтневого перевороту в листопаді 1937 р.

Звільнений з Ярославського політизолятора, Левінський 18 січня 1931 р. приїхав до Польщі. Після короткого перебування в Познані очолив парафію в Турійську під Ковелем; був там також катехитом. Від 1932 р. мешкав у Сарнах на Рівненщині, де пробощем і деканом став його друг і в'язень ДПУ – ксьондз Ян Свідерський. У вересні 1939 р. (після від'їзду Свідерського до Варшави) Левінський узяв на себе керівництво Сарненською парафією і деканатом. У серпні 1943 р. відзначив ювілей пастирської праці. Після повернення Червоної армії 1944 р. відбудовував пошкоджений під час бомбардувань Сарненський костюл. У червні 1945 р., разом з деякими парафіянами, залишив Сарни й виїхав до м. Лодзь. Служив капеланом цвинтарної каплиці в Долах біля Лодзі.

Був прелатом і почесним каноніком Олицької капітули. Помер у Лодзі 27 травня 1952 р. [21, с. 64]. У костюлі відновленої католицької парафії в Сарнах стараннями колишніх вихованців Левінського 1995 р. було вмуровано присвячену йому меморіальну дошку. В цьому ж році у Вінниці вийшла книга «Вінницький капуцинський монастир», де про о. Іона сказано чимало теплих слів.

1. Державний архів Житомирської області. – Ф. 178. – Оп. 11. – Спр. 34.
2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 85.
3. Геровська Х. Громадське життя польського населення Поділля напередодні і світової війни за матеріалами жандармерії // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук. конф. (23–24 червня 1999 р.). – Хмельницький, 1999.
4. Нестеренко В. А. Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 4.
5. Mankowski P. Pamiętniki / Red. S. Gorzynskiego. – Warszawa, 2002.
6. Dswonkowski R. Losy duchowienstwa katolickiego w ZSSR 1917–1939. – Lublin, 1998.
7. ДАВО. – Ф. Р. 254. – Оп. 1. – Спр. 199.
8. ДАВО. – Ф. 196. – Оп. 1. – Спр. 104.
9. ДАВО. – Ф. Р. 835. – Оп. 2. – Спр. 195.
10. ДАВО. – Ф. Р. 5035. – Оп. 1. – Спр. 9.
11. ДАВО. – Ф. 197. – Оп. 3. – Спр. 5.
12. Ленин В. И. Письмо В. М. Молотову для членов Политбюро ЦК РКП(б) 19 марта 1922 // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 4.
13. Голод 1921–1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів. – К., 1993.
14. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 2. – Спр. 886.
15. Известия. – 1922. – 3 мая.
16. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 2. – Спр. 886.
17. Лисий А. К. Вінницький капуцинський монастир. – Вінниця, 1995.
18. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 8. – Спр. 82.
19. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007.
20. З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – К., 2003. – № 2 (21).
21. Sobanska M. Wspominki nikle. Grodzik Masowiecki, 2002.

SUMMARY

Anatolii Lisii

ODYSSEY'S ADVENTURE OF PRAYER LEWINSKI

This article is about the situation with Catholic Church in ancient Russia and Soviet Union. It is a scientific researching about Jan Lewinski in the time of Russian, polish and Soviet political regimes.

Key words: Catholic Church, faith, repression, prisons, spiritual life.

Ілля Луковенко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
філософії і релігієзнавства Державного університету
інформатики і штучного інтелекту*

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ДОНЕЧЧИНІ У ПОВОЄННІ РОКИ: СПЕЦИФІКА КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ МЕРЕЖІ

Аналізуються кількісні показники мережі Російської Православної Церкви на Донеччині у 40–60-ті роки ХХ ст. у контексті здійснення державної політики стосовно релігії та Церкви.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Російська Православна Церква, Донецька єпархія

Антирелігійна політика радянської влади у 20–30-ті рр. ХХ ст. призвела до того, що на початку німецько-радянської війни на території Сталінської області не залишилося жодної офіційно діючої православної церкви. Легальне церковне життя було неможливим.

Під час війни на цих теренах релігійне життя відроджується. Знову після тривалої перерви почали діяти православні громади. Було відкрито значну кількість закритих радянською владою храмів. Насамперед це позначилося на відновленні діяльності парафій там, де вони існували раніше, а також у нових місцях. Розпочинають свою працю священнослужителі, які ще залишилися в області. Так, наприклад, у м. Сталіно було відкрито дві церкви та десять молитовних будинків. Масово звершувалися хрещення та інші священодії. У храмах на свята збиралися сотні людей. Переважно все це знаходило підтримку в німецькій владі, бо Східний Донбас перебував у підпорядкуванні військового командування і політика окупантів тут була ліберальнішою, ніж на інших теренах України.

Відомостей щодо підпорядкування православних громад області не збереглося. Окремі дослідники, як, зокрема, І. Грідіна, свідчать, що православні Донеччини зберігали підлеглість Москві, хоча формально ця територія входила до юрисдикції митрополита Автокефальної Церкви Феофіла (Булдовського).

За інформацією уповноваженого Ради у справах РПЦ К.Ф. Чорноморченка, в області під час окупації було відкрито 232 церкви та молитовні будинки Православної Церкви (дані станом на 1 січня 1944 р.). Зауважимо, що йдеться про